

1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey*

Cabir DOĞAN**

ÖZET

Nasturiler, Hakkâri ve çevresinde yaşayan Hristiyan topluluklardır. Patrikleri Marşemun nezaretinde Hakkâri Kürt Emirliği'ne bağlı olarak yaşıyorlardı. Geçmişten beri Kürtler ile Nasturiler arasında iyi olan ilişkiler Tanzimat'ın Hakkâri'de uygulanması ve Batılı misyonerlerin bölgeye gelmesi ile birlikte sıkıntılı bir döneme girmiştir. Arkasını batılı misyonerlere dayayan Nasturilerin bağlı buldukları Kürt emirliklerine itaat etmemeleri ve vermeye yükümlü oldukları vergilerini ödememelerini üzerine iki taraf arasında başlayan gerginlik Bedirhan Bey'in 1843 ve 1847 yıllarında Nasturiler üzerine iki defa sefer düzenlenmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Nasturiler, Bedirhan Bey, Tanzimat, Misyonerler*

The Nasturi Riots of 1843–1846 and Bedirhan Bey

ABSTRACT

Nasturis, living in Hakkari region, are the christian groups. With their head Patric Marşemun they lived under the control of Hakkâri Emirates. Till the implementation of the Tanzimat changes in the region and the advent of the western missionaries to the region, Nasturis and Kurds lived peacefully together in that region. With the support of this western missionaries Nasturies failed to meet their commitments to the Kurdish Emirates to whom they were loyal and stopped giving the taxes to the emirates. This disloyalty caused great tension between Kurds and Nasturis. It caused Bedirhan Bey to launch two attack on Nasturis in the years of 1843 and 1847.

Key Words: *Nasturis, Bedirhan Bey, Tanzimat, Missionaries*

Giriş

Nasturiler, Moğol istilası sonrasında Hakkâri ve Urumiye çevresindeki bölgeye dağılmışlardır. Yerleştikleri bu bölge, İlhanlılardan önce sırasıyla 1054 yılında Selçuklu denetimi altına girmiş; 1127'de Musul Atabeyleri, bunları takiben 1262'de İlhanlılar ve 1349-1405 yılları arasında Karakoyunlular, 1387'de Timur ve 1468 yılında da ise Akkoyunlular'ın hâkimiyetine girmiştir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı ise, XVI.

* Bu makale, "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1862-1869) isimli basılmamış Doktora tezinden üretilmiştir.

** SDÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, cdogan@sdu.edu.tr

yüzyıl başlarına rastlamaktadır. 1514 yılında I. Selim'in İranlıları Çaldıran yakınlarında yenilgiye uğratmasıyla Hakkâri ve Kuzey Mezopotamya, Osmanlı denetimi altına girmiştir. Bunun ardından 1533'te Kanuni Sultan Süleyman zamanında Bağdat, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Böylelikle bölgede Osmanlı hâkimiyeti sağlanmıştır. Bugünkü Hakkâri ilinin bir kısmı, 1550 yılına gelindiğinde ocaklık hâline getirilmiştir ve Van Eyaleti'ne bağlanmıştır¹.

Nasturiler, 19. yüzyıla gelindiğinde Güneydoğu Anadolu (Hakkâri), Kuzey Irak (Musul) ve İran Azerbaycan'ın batısı (Urumiye) arasındaki dağlık sınır bölgesinde Müslüman topluluklar içinde dağınık zümreler hâlinde yaşamaktaydılar². Hakkâri bölgesindeyse, Çölemerik, Gev'ar, Margaver ve Tiyari yoğun olarak yaşadıkları alanlardır³. Nasturiler Çölemerik, Tiyar, (aşağı-yukarı) Valto, Tuhuba, Tal, Diz, Baz ve Gevar, Gilo diye büyük küçük dokuz aşiretten oluşmakta idiler⁴.

Nasturiler, idarî açıdan Erzurum Eyaleti'ne bağlı durumdadırlar. Hakkâri ve Bohtan arasında yaşayan bu topluluk, patrikleri "Marşemun"⁵ nezaretinde Hakkâri Kürt emirliğinin himayesinde yaşıyorlardı⁶. "Marşemun" unvanına sahip patrik, dağlık bölgeye geçerek bazen Koçanisi'yi (Konak), bazen de Çölemerik'i kendisine merkez olarak kullanmaktaydı⁷. Osmanlı yönetimi tarafından daha çok vergiden sorumlu bir lider olarak görülen Marşemun'a danışmanlık yapan melikler vardır. Bunlar her kabileden bir tane atanan cismanî reislerdir⁸. Marşemun, Hakkâri Emiri düşmana saldıracığı veya sefere çıkacağı zaman ona silahlı bir müfreze temin etme yükümlülüğündedir. İç savaş ve Hakkâri Emirliği'nin miras mücadelesinde onun kararı, kesinleştirici bir anlama sahipti⁹. Hakkâri'de yaşayan Nasturiler vergi konusunda genelde problemlili bir topluluk olmuşlardır. Birçok kaynakta yer alan bilgilere göre Nasturiler ile Osmanlı hükûmetinin arasındaki anlaşmazlıkların başında, vergi ödeme konusu gelmektedir¹⁰. Devlete vergi vermemek için Osmanlı vergi memurlarından kaçarak coğrafî açıdan yüksek dağları yüzlerce yıl kendilerine yerleşim yeri olarak seçmişlerdir¹¹.

¹ Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yay., İstanbul, 1983, s. 147-148.

² Dündar Alıkcı, *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliğine İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2006. s. 91.

³ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 3; BOA, *İ.MSM*, 48/1228, Lef: 9.

⁴ Nazmi Sevgen, "Kürtler", *BTTD*, S.12, s. 46.

⁵ Nasturilerde dini ve siyasi gücü üzerinde bulunduran kişiye "patriğe" verilen isimdir. Mayevsriy V.T., *19.Yüzyılda Kürdistan'ın Sosyo Kültürel Yapısı ve Kürt Ermeni İlişkileri*, Çev: Haydar Varlı, Sipan Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 96.

⁶ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Çev: Mehmet Demir, Özge Yay., Ankara 1992, s.136.

⁷ Bazil Nikitin, "Nasturiler" *İ.A*, C. 9, MEB, Eskişehir 2001, s. 209.

⁸ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 5.

⁹ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, s.136.

¹⁰ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Tamga Yay., Ankara 2000, s. 33.

¹¹ BOA, *Meclis-i Valâ Evrakı*, Dosya nr. 41, Gömlek nr. 20; BOA, *İ.MVL*, 162/4716; Hacer Yıldırım Foggo, *Nasturiler 1843 – 1846 Katliamı*, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2002, s. 22;

1840'lı yıllarda Nasturilerin toplam nüfusu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak 14 Şaban 1259 (9 Eylül 1843) tarihli arz tezkeresinde, sadece Tiyari bölgesindeki Nasturilerin eli silah tutabilecek 30.000 nüfusunun olduğu ifade edilmektedir. 9 Şevval 1259 (2 Kasım 1843) tarihli bir başka belgede ise, Tiyari kabilesinin toplam nüfusu, 50.000 olarak belirtilmektedir¹².

1. Bedirhan Bey ve Cizre-Bohtan Emirliği

Yüzyıllar boyunca bölgede hâkim olmuş olan Cizre-Bohtan Emirliği, kökenini İslâm komutanlarından Halid bin Velid'e dayandıran bir aile tarafından yönetilmiştir¹³. Bölgenin geçmişinde önemli bir yere sahip olan bu emirliğin tarihinde "Bedirhan Bey" başlı başına bir yer tutmaktadır. Genç yaşta emirlik yönetimini üzerine alarak idarî alanda bir dizi reform yaptı. Zamanla idaresini kuvvetlendirip Cizre bölgesini otoriter biçimde yönetmeye başladı. Onun en büyük başarısı, dağınık ve başkaldırmış aşiret ve beylikleri kendi himayesi altında birleştirmek olmuştur¹⁴. Sonunda Bedirhan Bey, emirlik içerisinde otoritesini tamamen kabul ettirmeyi başardı¹⁵.

Askerî ve ekonomik alanda yaptığı reformlar, onun Kürt beyleri arasındaki saygınlığını artırdığı gibi, Cizre-Bohtan Emirliği'ni bölgenin cazibe merkezi hâline getirdi¹⁶. Ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan gayrimüslim unsurlarla (Ermeni, Nasturi ve Süryani) ilişkilere büyük önem vermiş ve onlara idarî alanda değişik görevler verdi¹⁷.

Devletle ilişkilerini iyi tutan ve hükümetle barışık bir politika izleyen Bedirhan Bey, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'ne yükümlü olduğu askerî desteği vermeyerek hükümete karşı ilk defa muhalif bir tavır sergilemiştir¹⁸. Ancak, daha sonra bu tutumundan vazgeçerek II. Mahmut'un, Doğu Anadolu'daki merkezileştirmeyi gerçekleştirmek ve bölgedeki ayânlar ile derebeylerini (emirleri) itaat altına almak için 1833-1839 yılları arasındaki Doğu harekâtı sırasında askerleriyle birlikte devletin yanında yer almıştır. İzlediği bu politika ile Bedirhan Bey, diğer Kürt beyleri gibi hem tasfiye olmaktan kurtulmuş hem de bu süreçten önemli bir güç elde ederek

Mehmet Alagöz, *Old Habits Die Hard A Reaction To Application Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, Thesis Submitted To The Institute For Graduate Studies In Social Sciences In Partial Fulfillment Of The Requirement For The Degree Of Master Of Arts In History, Boğaziçi University, İstanbul 2003, s. 93.

¹² Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yay., Ankara 2005, s. 164-165.

¹³ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*, TKAE, Ankara 1982, s. 61.

¹⁴ Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Peri Yay., İstanbul 2002, s. 53.

¹⁵ Martin Van Bruinessen, "Aşiretler ve Devlet", *Ağa, Şeyh, Devlet*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2006, s. 274.

¹⁶ Celile Celil, "Bedirhan Bey Ayaklanması", *Dar Üçgeninde Üç İsyân*, 2. Baskı, Evrensel Yayın, İstanbul 2005, s. 252.

¹⁷ Arshak Safratian, *Kurdû Kurdistan*, Avesta Yay., İstanbul 2007, s. 64.

¹⁸ Martin Van Bruinessen, "a.g.m.", s. 275.

çıkmayı başarmıştır¹⁹. Devlet yanlısı politikaları nedeniyle hükümet tarafından “Asâkir-i Redife Miralaylığı” (Redif Askeri Miralaylığı) ile ödüllendirilmiştir. Böylece kendisinin, sahip olduğu güce hükümet desteğini de ekleyerek bölgede önemli bir kudrete sahip olmuştur²⁰.

Bedirhan Bey’in, emrindeki aşiret kuvvetleriyle birlikte katıldığı 1839 yılındaki Nizip Savaşı’nda alınan yenilgi sonrası Osmanlı Devleti, Doğu bölgesinde önemli bir güç kaybına uğramış ve bölgede siyasî egemenliği büyük ölçüde sarsılmıştır. Ortaya çıkan mevcut durum, Bedirhan Bey için bölgede yeni bir safhanın başlangıcı olmuştur²¹. O güne kadar devletle barışık bir politika izleyen Bedirhan Bey, hükümetin mevcut durumundan istifade ederek bölgede kendi etkinliğini ve nüfuzunu artıracak politikalar izlemeye başlamıştır. Bu amaçla, Bâbî âli’nin 1838 yılındaki Doğu harekâtı sırasında dağılmış olan güçlü aşiretleri kendi etrafında toplamış ve aşiretler arasında var olan ihtilafları ortadan kaldırmak için büyük çaba harcamıştır²². Bölgede atıl vaziyette bulunan bazı maden yataklarını işletmeye açmış ve ekonomik hayata canlılık kazandıracak bir dizi reform yapmıştır²³. Uyguladığı düşük ve adil vergi uygulaması ile Cizre-Bohtan bölgesini dışarıdan göç alan bir merkez hâline getirmiştir²⁴.

Bedirhan Bey’in egemenlik ve nüfuz alanı Van, Sabala, Revanduz, Siverek, Sert ve Sincar’ı da içine katarak Diyarbakır’a kadar dayandı. Musul yakınlarında kendine karşı gelişen birtakım olayları yatıştırdıktan sonra Aşna ve Urmiye’yi işgal etti²⁵. Bedirhan Bey, Doğu Anadolu Bölgesi’nin bu kadar geniş bölümünü egemenliği altına alabilmiş tek Kürt Beyi’dir²⁶.

2. Bedirhan Bey’in 1843 Nasturi Harekâtının Sebepleri

2.1. Tanzimat’ın Uygulanmasının Nasturiler Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti, 1830’lu ve 1840’lı yıllarda Doğu Anadolu’yu ıslah etme, yani doğrudan askerî ve mülkî egemenliği altına alarak Fransız örneğine göre bir eyalet yönetimi kurma çabası içindeydi. Bâbîâli, 19. yüzyılın ortalarından sonra, orduda ve yönetimde bir modernleşmeye gitti²⁷. Hükûmet, Tanzimat ruhu çerçevesinde bölgenin belli başlı büyükçe şehirlerinde, daha iyi bir yönetim olmasa bile, ekonomide ve kültürde gelişmeyi destekleyen, iş gören

¹⁹ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kıracı, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 130.

²⁰ BOA, *İ.MSM*, 48/1229; BOA, *İ.MSM*, 48/1228, Lef: 10; BOA, *İ.MSM*, 48/1226, Lef: 6; BOA, *Ayniyât Defteri nr.* 609, s. 3-8.

²¹ Sinan Hakan, *Mükîs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, s. 67-68.

²² Celile Celil, “a.g.m.”, s. 247-248.

²³ Brill, *The Modern Assyrians of the Middle East Encounters With Western Christian Missions*, Archaeologists&Colonial Powers Princeton University Pres, Boston 1961, s. 72; Zekeriyâ Yıldız, *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, Yeni Asya Yay., İstanbul 1992, s. 65.

²⁴ BOA, *İ.MSM*, 49/1238, Lef: 4.

²⁵ David McDowal, *Modern Kürt Tarihi*, Çev: Nuşenur Domaniç, Doruk Yay., İstanbul 2004, s. 79.

²⁶ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Çev: Fikret Başkaya, Avesta Yay., İstanbul 2001, s. 54.

²⁷ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev: Atilla Dirim, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 61.

ve sonuç alan bir idare kurmayı başardı. Ancak bölgenin kırılık alanlarında bu mümkün olmamıştı. Daha iyi bir idarenin gerçekleşmemesi, sadece Kürtlerin yeni ve modern bir düzene entegrasyonunu sağlayamamakla kalmamış; değiştirilmesi amaçlanan gelenekleşmiş Müslüman-Hristiyan güç dengesinin tehlikeli bir gerilim ilişkisine dönüşmesine de sebep olmuştu. Bölgedeki Müslüman beyler, Kürt beyliklerinin çökertilmesinden ve devletin başarısızlığından sonra oluşan iktidar boşluğunu kendi lehlerine kullanmışlardı. Bazı yerlerde reaya çifte vergilendirme kurbanı oluyordu. Bir yandan kanunun öngördüğü devletin vergi memurlarına, diğer yandan da kanunsuz olarak bölgedeki beylere vergi ödemek zorundalardı. Bu da toplumda, etnik ve dinî gerilimin artmasına yol açıyordu²⁸.

Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyarileri özellikle Tanzimat sonrasında Hristiyan Avrupa ve Amerika'nın yakınlığını fırsat bilerek bölgedeki Kürt beylerine ve hükûmete vergi vermekten kaçınmıştır. Tanzimat'ın Müslüman ve gayrimüslimleri her alanda eşit bir statüye getirmesi, Nasturilerin yıllardır tâbiyeti altında oldukları Kürt beylerine karşı baş kaldırıp yönetimlerini tanımamalarına yol açmıştır²⁹. Bölgeye gelmiş olan Batılı misyonerler, Nasturilere gelip “*Uyanın artık, devir değişti. Tanzimat geldi. Padişah ferman verdi. Kürt beyleri artık siz’in kalmıza bile dokunamaz. Sizden vergi de alamaz baraç da alamaz...*” diye propaganda yaparken Nasturileri, Kürtlere karşı, Kürtleri de Tanzimat Fermanı'na ve dolayısıyla hükûmete karşı kıskırtıyorlardı. İstanbul'daki İngiliz elçisi, yetkisi olmadığı hâlde Tanzimat Fermanı'nı uygulatmak için Türk hükûmetine sürekli baskı yaparken Şemdinli'de İngiliz misyoneri ve gezgini, “*Bu ferman, Kürt beylerinin pabucunu dama atıyor*” diye konuşuyordu³⁰. Tabii ki bütün bu gelişmeler Nasturiler ve Kürt beyleri arasında geçmişten beri devam edegelen iyi ilişkileri etkileyerek iki toplum arasında ihtilafın temellerini oluşturacaktır.

2.2. Bedirhan Bey-Nasturi İlişkilerinin Bozulması

Bedirhan Bey'i Nasturiler üzerine harekete sevk eden sebeplerden biri, Tiyari aşiretinin saldırgan tutumudur. Bu aşiret, nüfusunun çokluğuna ve mevkiine güvenerek 1843 yılında etrafındaki Kürt aşiretlerine meydan okumaya ve saldırmaya başlamıştır. Hatta bir aralık tâbi oldukları Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemedikleri gibi, gönderdiği adamlarını da kılıçtan geçirmişlerdir. Daha sonra Tiyariler, Yukarı-Pervari köyünün kuzeyinde, Büyük Zap nehrinin batı tarafında bir Müslüman köyü olan Sersepi'de de iki Kürt seyyidini öldürmüşlerdir³¹. Akabinde hem seyyidlerin hem de daha önce öldürülmüş olan Bedirhan Bey'in adamlarının kanlı gömleklerini kendisine göndermişlerdir³². Bu hadise, zamanla iki taraf arasında kan davasına dönüşmüştür. Buna karşılık, Bedirhan Bey de öcünü dört Nasturi'yi öldürerek almıştır. Nasturi Tuhuba ve Tiyar aşiretleri de, altta kalmamak için

²⁸ Hans-Lukas Kieser, *a.g.e.*, s. 66.

²⁹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, s. 158.

³⁰ Bilâl N. Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 94.

³¹ BOA, *İ.MSM*, 48/1278, Lef: 6.

³² Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 77.

Musul dâhilinde bulunan Pervar-Bâlâ aşiretine saldırarak bu aşiretten 8-10 kişiyi öldürmüş ve mallarını yağmalamışlardır³³.

Bedirhan Bey, Cizre mütesellimiydi. Görevi gereği Nasturilerden hükûmet adına vergi topluyordu. Nasturiler, daha önce itirazsız ödedikleri vergileri bu defa ödememek için bahaneler ileri sürmeye başlamışlardı³⁴. Bedirhan Bey, Nasturilerle arasında yaşanan birtakım olumsuzluklara rağmen iyi niyetli bir yaklaşım izleyerek Nasturi Patriği Marşemun'a iki elçi gönderdi. Ancak yanında İngiliz Misyoner Badger'in de bulunduğu bir sırada Marşemun bu temsilcilerle görüşmek istemedi. "*Badger, Marşemun'u İngilizlere güvenmesi gerektiği ve Kürtlerle görüşmesine gerek olmadığı konusunda ikna etmişti.*" Bedirhan Bey'in adamları Marşemun'un kardeşiyle görüştükleri sırada içlerinden biri, elini Badger'den yana uzatarak şöyle demiştir: "*Hakkâri toprağı ne Asurlere ne Kürtlere aittir. Türk fesi üzerinde oturan ancak onlara aittir*"³⁵. Bunun doğru olduğunu daha sonraki gelişmeler kanıtladı. Yaşanan bu olay, Bedirhan Bey ile Nasturiler arasındaki ilişkilerde de dönüm noktası olmuştur.

2.3. Bedirhan Bey'in Nasturi Seferinde Batılı Misyonerlerin Etkisi

19. yüzyılın başlarında Amerikalı ve İngiliz misyonerler, Doğu Anadolu'da Hristiyan Nasturileri keşfederek onları kendi kiliselerine bağlama konusunda kendi aralarında hiç de yapıcı sayılamayacak bir yarışa başladılar³⁶. Justin Perkins ve Asahel Grant, Urumiye'de Amerikan misyonunu kurdular³⁷. Daha sonra birkaç Nasturi piskoposuyla temasa geçtiler³⁸. Kurulan ilişkilerin ardından, Perkins 1836'da Koçanıs'te oturan Patrik'e bir mektup yazarak Amerika'daki Hristiyanların Nasturilere karşı duydukları yakınlık ve ilgiden söz etti. Grant ise dağlık bölgeye giderek Patrik'e ilk ziyaretini yaptı. Mesleği Doktor olan Grant, aynı zamanda Kürtlerle de diyalog kuruyordu. Hasta olan Hakkâri Emiri Nurullah Bey'i ziyaret ederek hastalığını tedavi etmiş ve sağlığına kavuşturmuştu³⁹. Grant'ın Bedirhan Bey'le de tanışması yine onun doktorluk mesleği sayesinde olmuştur. Hasta olan Bedirhan Bey, Grant'ın gelip kendisine bakması için haber yollamış; o da bunun üzerine onun kaldığı Cizre'nin kuzeydoğusundaki Dergül Kalesi'ne giderek kendisini tedavi etmiştir⁴⁰.

Dr. Grant, Nasturiler arasında kaldığı süre içinde, ilk olarak, bu insanlara misyonerlik faaliyetlerinden elde edebilecekleri yararları anlattı. Hakkâri'de misyoner merkezleri açmayı planladığını Hakkâri Emiri'ne iletmiş

³³ BOA, *İ.MSM*, 49/1238, Lef: 5.

³⁴ BOA, *İ.MSM*, 48/1228, Lef: 8.

³⁵ Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 94.

³⁶ Martin Van Bruinessen, "a.g.m.", s. 276.

³⁷ Bülent Özdemir, "Süryani Toplumunda Dinsel Farklılaşma ve Misyonerlik Faaliyetleri", *II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet Diyarbakır Sempozyumu*, C. 3, Ankara 2008, s. 696.

³⁸ Brill, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan bir Holocaust*, Çev: Erol Sever, Pencere Yay., İstanbul 1999, s. 39-40.

⁴⁰ John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, Çev: İbrahim Bingöl, 2. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2007, s. 162-163.

ve olumlu cevap alması üzerine de Hakkâri'nin Aşıta adlı Nasturi köyünde bir okul açmıştır⁴¹.

Dr. Grant tarafından Aşıta'da kurulan hizmet binası, misyonerlere karşı duyulan öfkenin bir kısmının kaynağıydı⁴². Buranın Kürtlere karşı saldırgan amaçlar için kullanılmak üzere inşa edilmiş bir kale veya Nasturileri zengin etmek ümidiyle iş çevrelerini çökertmek ve onları diğer Kürt merkezlerinden çekmeye yönelik bir pazar yeri olduğu söylentileri yaygındı. Dr. Grant, hizmet binasının bir okul ve misyonerler için bir yerleşim birimi olduğunu belirterek iddiaları reddetti. Bunun üzerine Nurullah Bey, söz konusu beyanlara dair bir yazılı belge verilmesini talep etti ve o da böyle bir belgeyi kendisine verdi⁴³. Dr. Grant'ın yaptığı hizmet binası ile ilgili arkeoloji çalışmaları yapan İngiliz Austen Henry Layard, Kürtleri şüphelendiren bu ihtişamlı binayla ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Dağlarda kaldığım kısa süreler içinde Amerikan misyonerleri tarafından yaptırılmış olan ev ve okul yıkıntılarını gezdim. Bu yapılar, Kürtleri hem kuşkulandırmış hem de kışkılandırmıştı. Çünkü tek başına duran bir tepenin doruğunda yapıldığı için tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına sahipti. Yer daba az gösterişli, yapı daba küçük yapılabilirdi. Aralarında oturmaya gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle tedbirsiz davranmaları beni çok şaşırttı”⁴⁴.

Dr. Grant'ın kurduğu hizmet binası aynı zamanda bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Musul Paşası'nı da endişelendirmişti. Bu yüzden Musul Paşası'nın Dr. Grant'a yönelik bir suikast planı hazırladığı ve bu durumu onun da bildiğinden söz edilmektedir⁴⁵.

Amerikalı Misyoner Dr. Asahel Grant, Aşıta'da Nasturi halkı için kurduğu hizmet binası için her ne kadar Hakkâri Emiri Nurullah Bey'e yazılı belge ile teminat verse de Bedirhan Bey ve diğer Kürt beylerini kuşkulandırmaya devam edecektir. Kürtler, bu binanın kendilerine karşı saldırı düzenlemek amacıyla kurulduğunu düşünmektedirler. Bedirhan Bey, bölgede rahatça dolaşan, hatta bina yapacak kadar ileri giden misyonerlerin planlarından şüphelenmektedir. Misyonerler, bu şüpheleri gidermek için hiçbir çaba göstermemişlerdir⁴⁶.

Amerikan misyonerleri bölgede faaliyetlerine devam ederken, İngilizler de Cantenbury Kilisesi başpiskoposunun talimatıyla 1840'lardan itibaren Nasturiler arasında misyonerlik faaliyetlerine başladılar. İngiliz Protestan misyonerleri, Amerikan nüfuzunu kırıp bölgeyi kendi nüfuz ve

⁴¹ *Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Fourth Annual Meeting, Held in The City Of Rochester, New York, September 12-15, 1843, Printed For The Board, By Crocker And Brewster, Boston 1843, s. 146.*

⁴² Aşıta'da kurulan bu bina 17 odadan ibaret olup konak tarzında bir mekettir. Belirtilen binanın mimarî yapısı kaleyi andırmaktadır. Binanın köşeleri arasındaki uzunluğu yüz adımdır. Osmanlı arşiv belgelerinde binanın tamir edilmesi hâlinde iki alay nizamiye askerinin ikame edebileceği belirtilmiştir. BOA, *İ.M.S.M.*, 48/1228, Lef: 6.

⁴³ BOA, *İ.M.S.M.*, 48/1229; Wadie Jwadih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev: İsmail Çek ve Alper Duman. 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 144.

⁴⁴ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁵ Wadie Jwadih, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁶ Hacer Yıldırım Foggo, *a.g.e.*, s. 42.

hâkimiyetleri altına almak için faaliyetlerine hız verdiler. Anglikan Misyonu, Cantenbury Başpiskoposluğu, 1842 yılında, misyoner George Percy Badger’i, dağlık bölgelerde oturan Nasturilerin durumlarını araştırmak üzere Hakkâri Bölgesi’ne yolladı⁴⁷.

1842 yılı sonbaharında Kürtler ve Nasturiler arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir ortamda Marşemun, İngiliz misyonu temsilcisi Badger’i kabul etmiştir. Grant’ın yokluğundan yararlanan Badger, Nasturileri sadece Kürtlerden değil, aynı zamanda Marşemun’a baskı yapan Amerikalı misyonerlerden de tecrit etmiştir. Badger’in, Marşemun’un yanında Badger’in bulunduğu bir sırada, Kürtler ve Nasturiler arasında son dönemde yaşanan sorunları çözmek amacıyla Bedirhan Bey’in iki elçisi Marşemun’un yanına geldi. Fakat Marşemun bu elçilerle görüşmeyi reddetti. Bedirhan Bey’in elçilerinin Marşemun tarafından kabul edilmeyişinin sebebi olarak Patrik’in yanında misyoner Badger’in bulunması gösterilmiştir. 1844 yılında Bedirhan Bey’in elçisi, Berçul’da, Dr. Smith ve Baron Loris’le yaptığı görüşmede olayın mahiyetini şöyle anlatmıştır: “*Badger, Bedirhan Bey’in mektubunun içeriğini anlamış, Marşemun’u İngiltere’nin kendilerine yardım göndereceğine ve Kürt Emiri ile anlaşma yapmalarına gerek olmadığına ikna etmiştir*”⁴⁸.

Patrik Marşemun, bu olaydan sonra kendi toprağı üzerinde İngiliz bayrağını dalgalandırmıştır. Böyle davranmasının sebebi ise, Bedirhan Bey’e kendisini İngilizlerin savunduğunu ve Nasturilerle Kürtlerin arasında hoş olmayan bir durum olduğunda Kürtlerin, Avrupa devletleri ile karşı karşıya geleceğini anlatmaya çalışmıştır⁴⁹.

İngiltere’de yayınlanan *The London Times* gazetesinin 5 Ocak 1844 tarihli nüshasında “*Nasturi Hristiyanlar*” isimli makalede, İngilizlerin Cartenbury Başpiskoposluğunun egemenliğini tanıdıkları an verdikleri etkili koruma sözü ile bölgedeki Kürt beyleri ve Müslüman halk üzerinde kuşku ve endişe uyandırdığı belirtilerek zamanla bu durumun tahriklere dönüştüğü ifade edilmiştir⁵⁰.

Bölgede faaliyet gösteren Amerikalı ve İngiliz misyonerler arasında da bir rekabet vardır. Dr. Grant’ın, İngilizler ve Katoliklerle yarışma içinde olması İngiliz misyonerlerini kızdırdı⁵¹. İngilizlere göre, Amerikan misyonerlerinin Nasturileri dinlerinden döndürme çabaları, onların arasındaki dağınıklığı ve bölünmüşlüğü güçlendirirken Amerikan misyoneri Grant’ın yaptığı hizmet binasında Kürtlerin korkularını harekete geçirmiştir⁵².

⁴⁷ Bülent Özdemir, “a.g.m.”, s. 693.

⁴⁸ Robert Alan Blincoe, *Missions In Kurdistan, 1668-1990*, With Missiological Consiretations, A Thesis Presented to the Faculty of World Mission and Institute of Church Growth Fuller Theological Seminary In Partial Fullfillment of the Requirementnts for the Degree Master of Theology, April 1997, s. 29; Celile Celil, “a.g.m.”, s. 261.

⁴⁹ Celile Celil, *XLX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, s. 142.

⁵⁰ Hacer Yıldırım Foggo, *a.g.e.*, s. 87.

⁵¹ Mehmet Alagöz, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁵² Kemal Kirişçi and Geueth M. Winrow, *The Kurdish Question And Turkey An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, Frank Cass-Co. Ltd. Publish, London 1997, s. 67-69.

Misyonerler, çalışmalarında geniş ölçüde Müslüman halkları, Nasturi'ler üzerine saldırtma yöntemini kullandılar. Eğer herhangi bir köy, bu yabancı kiliselerin inanışlarına katılmayı istemezse misyonierlerin iplerini ele aldığı Kürt beyleri, bu asi köy üzerine saldırılar düzenliyorlardı. Hükûmete bu durumu şikâyet etmenin de hiçbir yararı yoktu. Nasturiler, kendilerini koruyabilmek için misyonierler nezdinde bir himaye aramak zorunda kalıyorlardı. Araştırmacılar, misyonierlerin Nasturi bölgelerine girdikten sonra onlarla Kürtler arasında çatışmaların ve çeşitli kavgaların çıktığını gözlemlemişlerdir⁵³. Bu misyonierlerden biri de, ünlü arkeolog ve konsolos Layard'dır. Layard, Bedirhan Bey'in Nasturi katliamına girişmesinde misyonier tahriklerinin önemli etkisi olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

W.F. Ainsworth, 1830'ların sonunda İngiltere Kilisesi adına Hakkâri'de seyahat ederek cemaatler arasındaki ilişkilerin olumsuz etkilerini şöyle ifade etmiştir: “*Nasturi milleti bağımsızlıklarını yalnızca dağlık araziye inzivada yaşamalarına ve başka milletlere kıyasla daha önemsiz bir konumda bulunmalarına borçlu iken bölgeye gelen misyonierlerin birdenbire bu aşiretlere (Nasturiler) ilgi göstermesi, onların, Müslümanların gözünde de aniden önem kazanmasını sağladı*”⁵⁵.

İngiltere'de yayınlanan 6 Eylül 1843 tarihli *The London Times* gazetesinde yer alan “*Nasturi Hristiyanların Katledilmesi*” isimli makalede, İngiliz ve Amerikan misyonierleri arasındaki rekabetin burada yaşayan Nasturi halkına felaket getirdiği ifade edilmekte ve yaşanan bu felaketin birinci derecede sorumluları olarak da burada çalışan yabancı misyonierler gösterilmektedir⁵⁶.

3. Bedirhan Bey'in 1843 Nasturi Harekâtı

Hakkâri sancağı sınırları içerisinde Tiyari bölgesinde bulunan Nasturiler, eskiden beri devlete karşı uygunsuz birtakım tavırlar içerisine girmektedirler. Özellikle de tâbi oldukları Hakkâri Bey'i Nurullah Bey'e karşı itaatsizlikleri sebebiyle sorun kaynağı olmaktadır. Tiyarilerin çıkardığı son olayda onlarla baş edemeyen Nurullah Bey, Bedirhan Bey'den yardım istedi. Bunun üzerine Bedirhan Bey de Erzurum Müşiri Halil Kâmil Paşa'ya bir mektup yazarak meselenin çözümü için yardım istedi. Vali Halil Kâmil Paşa ise verdiği cevapta, İran ile sınır meselesinin müzakere edildiği bir ortamda bölgede yeni problemlerin çıkarılmasının uygun olmayacağını ve İran ile meselenin çözülmesinden sonra durumun Sadaret'e bildirileceğini ifade etmiştir.

Ayrıca kendisine, Vali Kâmil Paşa tarafından Erzurum'da bulunan güvenilir adamı vasıtasıyla birtakım şifahî nasihatlerde bulunulmuştur. Fakat

⁵³ K.P. Matiyef (Bar Mattay), *Asurlular Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*, Nisibin Yay., Södertölge Swet 1996, s. 30.

⁵⁴ Martin Van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁵ Dawid McDowal, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁶ Hacer Yıldırım Faggo, *a.g.e.*, s. 86.

Bedirhan Bey, kendi başına hareket ederek devletten habersiz Tiyari bölgesindeki Nasturiler üzerine harekât için hazırlıklara başlamıştır⁵⁷.

Bedirhan Bey, ilk iş olarak Han Mahmut ve Nurullah Bey'i yanına alarak adam toplamaya başladı⁵⁸. Ayrıca, Artuşî denilen Kürt taifesi ile Tatar Ağa'nın yardımlarını sağladı⁵⁹. Nasturileri zapt etmek için İsmail Paşa'dan da yardım talep etmiş; o da kendisine sekiz yüz kadar asker göndermiştir.

Grant, Bedirhan Bey'in Nasturi seferinden birkaç gün önce, onun Cizre'nin 20 km kuzeydoğusunda bulunan karargâhına davet edilmiş ve Nurullah Bey'in bizzat kendisinden asi Nasturilere karşı destek istediğine şahit olmuştu. Kürt beyleri, yaklaşan harekât öncesinde misyonerlik binalarına zarar gelmeyeceğine ve ona sığınan insanlara dokunulmayacağına dair Grant'a söz vermişlerdi⁶⁰. Misyoner Grant, Nasturilere karşı planlanan saldırıyı biliyordu. Bu saldırıyı, kendilerine bildirmediği gibi tersine bu gibi hücumların Nasturileri daha çok Allah'ı (İsa-Masih) kabul etmeye sevk edeceğine inanıyordu⁶¹.

Nasturilere karşı saldırı hazırlıklarının yapıldığı sırada Hakkâri Beyi Nurullah'ın yanında bulunan İngiliz misyoner Badger, ilginç bir rol oynadı. O, kendisini bölgedeki çatışmalara karışmayan "tarafsız bir aracı" olarak görüyordu. Bu çatışmanın çıkmasında kendisinin de payı olduğunu görememişti. On gün boyunca yapılan saldırı ve istila hazırlıkları içerisinde bizzat bulundu. Hazırlanan bütün planlardan onun haberi vardı ve yalnız Marşemun'un mülkiyetine ve sığınak yeri olan Patrikhane'ye dokunulmayacağı sözünü almakla yetindi⁶².

Bedirhan Bey, Nasturi harekâtı için 10 bin kişilik silahlı birlik oluşturarak saldırıya geçti⁶³. Öncelikle asiliğiyle meşhur Diz kazasının bazı köyleri üzerine yürüyerek burayı ele geçirmiş ve burada oturan Patrik Marşemun'un yeğeni bir kızı esir almıştır. Tiyari ve Diz kazası ise taşlık ve ulaşılması güç olduğundan Nasturilerin tahkim edilmiş mahallesine girememişlerdir⁶⁴. Burası aynı zamanda etrafı yüksek dağlarla çevrili doğal olarak korunaklı ve önünden Büyük Zap nehri akmaktadır. Nehri ancak sallarla geçmek mümkündür. Fakat nehrin beri tarafında bazı köyler bulunmaktadır. Bedirhan Bey, adamlarını toplayarak nehrin beri tarafında bulunan ve kendilerinden iki saatlik mesafede bulunan köylerdeki Nasturi askerleri ile karşılaşmıştır. Buradaki mücadele, sabahtan ikinci vaktine kadar devam etmiş ve Nasturiler bu mücadelede büyük kayıplar vererek geri çekilmişlerdir. Çekilme sırasında nehri geçtikten sonra köprüyü yıkmışlardır.

⁵⁷ BOA, *İMSM*, 48/1228, Lef: 5. Erzurum Valisi Halil Kâmil Paşa'nın 1 Şaban 1259 (27 Ağustos 1843) tarihli yazısı

⁵⁸ Nazmi Sevgen, "a.g.m.", S. 12, s. 46.

⁵⁹ BOA, *İMSM*, 48/1229, Lef: 5.

⁶⁰ *Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Fourth Annual Meeting*, s. 145; Han-Lukas Kieser, *a.g.e.*, s. 98.

⁶¹ K.P. Matiyef (Bar-Mattay), *a.g.e.*, s. 30.

⁶² Gabriele Yonan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶³ BOA, *İMSM*, 48/1229, Lef: 5; David McDowal, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁴ BOA, *İMSM*, 48/1228, Lef: 9. Erzurum Müşiri Halil Kâmil Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği 9 Recep 1259 (5 Ağustos 1843) tarihli yazısı.

Bunun üzerine Bedirhan Bey, sallarla askerini nehrin karşı kıyısına geçirmiş. Burada da muharebe, iki buçuk gün devam etmiş ve en kanlı mücadeleler burada olmuştur⁶⁵. Bedirhan Bey ve askerleri, Deyir (Tiyari) denilen yeri bastıktan sonra dağlar arasındaki birçok köyü yağma edip yakmışlardır. Özellikle Bindesbido isimli köyden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş; kiliseyi tahrip etmişlerdir. Halka zulüm ve işkence edilmiş, birkaç yüz kişi esir gibi satılmak üzere götürülmüştür⁶⁶. Bedirhan Bey, bilhassa Patrik Marşemun'un akraba ve çevresini ısrarla takip ettirmiştir. Bu sırada bir kadın, Marşemunluğa aday olan bir delikanlıyı büyük fedakârlıklarla kurtarıp dağ başında gizlemeyi başarmıştır⁶⁷. Fakat Patrik Marşemun'un annesi, Bedirhan Bey ve adamları tarafından, oğlunu da böyle yapacağız diyerek Diz köyünde iki parça edilmiş ölüsünü de Zap nehrine atmışlardır. Bu sırada Patrik kaçarak olaydan on sekiz gün sonra kardeşi, kâtabi ve üç dört hizmetçisi ile Musul'a gelip İngiliz konsolos vekilinin evine sığınmıştır (27 Temmuz 1843)⁶⁸.

Bedirhan Bey ve adamları tarafından Aşita bölgesine yapılan harekât sonrasında pek çok Nasturi katledilmiştir. Bu katliamdan kurtulabilenler ve katliamı öğrenen yöre köylüleri, taşıyabilecekleri eşyalarını yanlarına alarak yüksek bir mevkiye bulunan Lizan'a sığınmışlardır. Gizlendikleri yerde Kürtlerin kendilerini fark edemeyeceklerini düşünmüşlerdir; fakat Bedirhan Bey, onların geri çekildiğini anladıktan kısa bir süre sonra yerlerini tespit etti. Onları zor kullanarak çıkaramayacağını bildiği için çevrelerini kuşatıp kendiliğinden teslim olmalarını bekledi. Üç gün sonra yiyecek ve sularının tükenmesi üzerine teslim olmayı kabul ettiler. İki taraf arasında yapılan antlaşmaya göre, köylüler, silahlarını ve mallarını teslim edecekler ve karşılığında hayatları bağışlanacaktı. Bedirhan Bey de, Kur'âna el basarak sözünde duracağına dair yemin etti. Ne var ki, antlaşmadan sonra, halkın elindeki silahlar alınarak savunmasız insanlar katledilmişlerdir⁶⁹.

Tiyari bölgesindeki ikinci saldırı sırasında Tiyari şefi Melik İsmail, bizzat Bedirhan Bey tarafından vahşice öldürülmüştür⁷⁰. Bozulan Nasturi kafilesinin önemli bir kısmı, malları ve eşyalarıyla birlikte Musul sınırı içerisinde yer alan Pervari'ye, bir kısmı da İran'da Urumiye kazasına kaçmışlardır⁷¹. Musul Valisi Mehmet Paşa'nın ordusunun başında bölgeye gönderilmesi, sayıları azalmış olan Nasturilerin tamamen yok olmalarını önlemiştir⁷². Yerlerinde kalanlar ise, Cizye vergisini vermeyi ve Hakkâri Beyi'ne itaat etmeyi kabul etmişlerdir. Bedirhan Bey, Nasturilerden hediye olarak elli bin kuruş alıp adamlarından Abdullah isminde bir şahısla Erzurum

⁶⁵ BOA, İMSM, 48/1228, Lef: 6.

⁶⁶ BOA, İMSM, 48/1229, Lef: 5.

⁶⁷ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 82.

⁶⁸ BOA, İMSM, 48/1229, Lef: 5.

⁶⁹ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s. 159.

⁷⁰ BOA, İMSM, 48/1229, Lef: 5.

⁷¹ BOA, İMSM, 48/1229, Lef: 6.

⁷² Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., İstanbul 2005, s. 310.

Valisi Halil Kâmil Paşa'ya göndermiştir⁷³. Muharebede ele geçirilen 870 tüfek, onun adamı olan Osman Bey vasıtasıyla Erzurum Müşirliği'ne gönderilmiştir⁷⁴. Yine harekât sırasında Tuhuma, Cilo ve Baz bölgeleri haricinde yakıp yıktığı bölgelerden 125.120 koyun ile 5.700 büyükbaş hayvan ele geçirilmiştir⁷⁵.

Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilen bu harekâtın sonunda, gerek Nasturi toplumu ve gerekse Müslüman unsurların tamamı, Hakkâri Emiri Nurullah Bey'e itaat ettirilmiştir. Bedirhan, Tiyari bölgesinde yaşayan Nasturileri itaat altına aldıktan sonra Zeynel Bey adında birisini başlarına Mutesellim olarak tayin etti⁷⁶. Daha sonra Cizre'ye döndü. Beraberinde çok sayıda esir götürdü. Bedirhan Bey, Cizre'ye vardığında daha önceki dönemlerde olduğu gibi, almış olduğu esir ve malların beşte birini kendine ayırmış; geri kalan kısımları âlimler, şeyhler ve ileri gelenler arasında dağıtmıştır⁷⁷.

İngiliz *The Sunday Times* gazetesinde 5 Ocak 1844 tarihinde yayınlanan "Nasturi Hristiyanları" isimli makaleye göre, Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki Nasturi harekâtı sırasında yaklaşık 3800 kişi öldürülmüş, pek çok kadın ve çocuk esir edilmiştir⁷⁸.

4. Bedirhan Bey'in 1843 Nasturi Harekâtı Sonrasında Bâbîâli 'nin Tutumu

Bedirhan Bey'in 1843 Nasturi harekâtı, Bâbîâli tarafından yersiz ve zamansız bir harekât olarak değerlendirilmiş ve bu durum aynı zamanda hükûmet nezdinde hakkında var olan şüphelerin daha da artmasına yol açmıştır. Ayrıca Hükûmet, hadiseyle ilgili olarak kendisinin de bu işin arkasında ve Bedirhan Bey'in malûm girişimini onaylıyormuş gibi gösterilmesinden ciddi rahatsızlık duymaktadır⁷⁹. 1843 hadisesi, Batılı devletlerin meseleye müdahil olmalarına yol açarak Bâbîâli üzerinde İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla baskı oluşturmalarına sebep olacaktır⁸⁰. Hükûmet, Bedirhan Bey'in Nasturiler'e karşı giriştiği harekâtın amacının bölgede kendi sınırlarını ve nüfuzunu genişletme amacına yönelik olduğunu düşünmekteydi⁸¹. Konu ile ilgili olarak Bâbîâli ile Erzurum, Diyarbakır, Musul ve Şam Eyaletleri arasında yoğun bir yazışma trafiği başlamıştır.

Bu eyaletlere gönderilen emirlerde, Bedirhan Bey'e emniyet ve güvenlik hissi verilerek devletin yanına çekilmesi, bu suretle itaatinin

⁷³ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 13. Musul Valisi Mehmet Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği 15 Şevval 1257 (30 Kasım 1841) tarihli yazı.

⁷⁴ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 20.

⁷⁵ M. Gökhan Dalyan, 19. Yüzyılda Nasturiler (İdari- Sosyal Yapı ve Siyasi İlikiler), Basılmamış Doktora Tezi, S.D.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2009, s. 107.

⁷⁶ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 13.

⁷⁷ *Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Fourth Annual Meeting*, s. 146; Hatip Yıldız, "a.g.m.", s. 169.

⁷⁸ Hacer Yıldırım Foggo, *a.g.e.*, s. 89.

⁷⁹ BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 3.

⁸⁰ BOA, *AD*, nr. 609, s. 3; BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 7.

⁸¹ BOA, *AD*, nr. 609, s. 3; BOA, *İ.MSM*, 48/1229, Lef: 15.

sağlanması üzerinde durulmuştur. Bunun yanında hadisenin ileri götürülmemekle kendisinin oyalanması ve hâlihazırdaki durumu dikkate alarak nüfuzunu genişletmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Ayrıca, meselenin Batılı devletler (İngiltere-Fransa) nezdinde şikâyet konusu olmasından dolayı, bundan böyle Bedirhan Bey'in Nasturiler'den el çektilmesi, bir daha böyle bir katliamın meydana gelmemesi, esirlerin memleketlerine geri gönderilmesi ve Nasturi taifesinin himaye edilmesi gibi hususlara yer verilmiştir⁸².

Âyândan Kemâl Efendi, Bedirhan Bey'in 1843 Nasturi harekâtı sonrasında meydana gelen olayları araştırılması için, 17 Sefer 1259 (19 Mart 1843) tarihli İrade-i Seniyye ile bölgeye müfettiş olarak görevlendirilmiştir⁸³. Kemâl Efendi, özel görevli olarak bulunduğu süre içerisinde Musul ve Cizre'ye gidip gerekli incelemeleri yaptıktan sonra sonuçları ve gözlemlerini bir raporla Sadaret'e bildirmiştir⁸⁴.

5. Bedirhan Bey'in İkinci Nasturi Harekâtı ve Batılı Devletlerin Müdahalesi (1846)

Bedirhan Bey ile Nasturiler arasındaki gerginlik, onun 1843 yılında gerçekleştirdiği Nasturi harekâtı sonrasında da devam etmiştir. İki taraf arasında var olan gerginlik, Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Hakkâri sancağına bağlı Nasturi halkından Tuhuba ve Tiyari aşireti mensuplarının, 1845 yılında Musul Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Pervari-i Bâlâ aşiretinden 8-10 kişiyi öldürmesiyle yeniden tırmanmıştır. Tuhuba aşireti bu defa Hakkâri sınırları içerisindeki Müslüman ahaliyi hedef seçerek buradaki Müslüman halka da saldırılar düzenlemiştir. Bunun üzerine hem Nurullah Bey, hem de Bedirhan Bey tarafından bu tür saldırılardan vazgeçmeleri ve Müslüman halktan zorla gasp edilen malların geri verilmesi için mektup yazılmışsa da cevap alınmamıştır. Nurullah Bey, tek başına Tuhuba aşireti ile mücadele edecek güçte olmadığı için müttefiki olan Bedirhan Bey'den yardım istemiştir.

Bedirhan Bey, 1846 Eylülünde 10 binden fazla silahlı adamıyla harekete geçti⁸⁵. Tiyari Dağlarından geçerek yaptığı seferde önüne gelen aşireti haraca bağlayarak 1846 Ekiminde Tuhuba'ya girdi. Meliklerin öncülüğünde savaşan Tuhuba halkı bir süre direniş gösterdi ama onun kuvvetlerinin sayıca üstünlüğü karşısında sonunda yenik düştü. Kimse ayırt edilmeksizin büyük bir katliam yapıldı⁸⁶. Patrik Marşemun, Urumiye'ye kaçarak güçle kurtulabildi⁸⁷.

Bedirhan Bey geri çekildikten sonra, Tuhuba halkından sağ kalan köylüler, yerleşim yerlerine geri döndüler. Ama bu defa da onların, seferden

⁸² BOA, AD, nr. 609, s. 1-5.

⁸³ BOA, AD, nr. 609, s. 6.

⁸⁴ BOA, AD, nr. 609, s. 9.

⁸⁵ BOA, İMSM, 48/1238, Lef: 4.

⁸⁶ BOA, AD, nr. 609, s. 46; Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁸⁷ *Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Ninth Annual Meeting*, s. 126; Celile Celil, *a.g.e.*, s. 143.

önce gizlenmiş para ve altınların yerini bildiklerini düşünen Nurullah Bey'in saldırısına uğradılar. Saldırıdan kurtulanlar İran'a kaçtılar⁸⁸.

Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı gerçekleştirdiği harekâtın sonrasında Tuhuba, Çal, Sıvancı ve Çopi kazaları birer savaş meydanı hâline geldi⁸⁹. Sonuçları bakımından 1846 harekâtının kayıpları, 1843 yılındakileri geçmiştir. Nasturi halkının kadın erkek ve çocuklardan oluşan toplam kaybı 20.000'dir⁹⁰.

Bedirhan Bey'in ikinci Nasturi harekâtı, Avrupa'da da sert tepkilerle karşılanmıştır⁹¹. Özellikle İngiltere ve Fransa, Bâbiâli'yi protesto ederek sorumluların derhal cezalandırılmasını istediler⁹². Batıların bu olaya karşı bu denli büyük tepki göstermelerinin sebebi, Nasturi toplumuna yönelik insanî duyguları ve dindaşlıklarından ziyade, bölgeye yönelik politik ve ekonomik çıkarlarıyla ilgiliydi⁹³. Bu sayede hem Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını güçlendirmiş, hem de Nasturilerle olan ilişkilerini geliştirmişlerdir. Avrupa devletleri, mevcut durumdan istifade ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışıyor; Doğu Anadolu bölgesine müdahale etmek için fırsat buluyorlardı. Aynı zamanda bölgede güçlü bir idareci olan Bedirhan Bey'den kurtulmak için de uğraşıyorlardı. Çünkü aynı tarihlerde (1846) Bedirhan ile misyonerler arasında Doğu Anadolu'da bir güç mücadelesi başlamıştı⁹⁴.

Nasturiler, ikinci saldırıdan sonra Musul'daki İngiltere konsolosu Rassam'a resmen başvurular⁹⁵. Ayrıca, Nasturilerce bir azize değeri taşıyan Kraliçe Victoria devreye girerek İstanbul'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla⁹⁶, Padişah Abdülmecit'ten Bedirhan Bey'in cezalandırılması için harekete geçmesini istedi⁹⁷.

Bedirhan Bey'in 1846 Nasturi harekâtına karşı İstanbul'daki Fransız elçisi de çok sert bir tepki göstermiştir. Dönemin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderilmek üzere elçilik baş tercümanı Mösyö Loksrai tarafından kaleme alınan 3 Kasım 1846 tarihli mektupta, Bâbiâli'den, Bedirhan Bey'in vücudunun ortadan kaldırılmasını talep etmiştir⁹⁸.

Fransız elçisinin Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya gönderdiği mektup, siyasi nezaket ve adabın dışında çok serttir ve bir emir niteliği taşımaktadır. Hükûmet de, Bedirhan Bey'e karşı askerî bir harekât için hazırlıklara başlamıştır⁹⁹.

⁸⁸ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s. 171.

⁸⁹ Nazmi Sevgen, "a.g.m.", S. 13, s. 45.

⁹⁰ BOA, *İMSM*, 49/1238, Lef: 11.

⁹¹ Martin Van Bruinessen, *a.g.e.*, s. 131.

⁹² Martin Van Bruinessen, "a.g.m.", s. 277.

⁹³ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, s. 135.

⁹⁴ Hatip Yıldız, "a.g.m.", s. 174.

⁹⁵ Celile Celil, "a.g.m.", s. 264.

⁹⁶ Surma d Bayt Mar Sameun, *Ninova'nın Yakarışı*, Çev: Meral Barış, Avesta Yay., İstanbul 1996, s. 67.

⁹⁷ Wadie Jwaideh, *a.g.e.*, s. 149.

⁹⁸ BOA, *İMSM*, 49/1238, Lef: 10; Nazmi Sevgen, "a.g.m.", S. 13, s. 45.

⁹⁹ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 90.

6. Bâbîâlî'nin Doğu Harekâtını Başlatması ve Bedirhan Bey'in Sürgün Edilmesi

Bedirhan Bey'in başına buyruk hâl ve hareketleri, Osmanlı Devleti'ni iç ve dış politikada güç duruma düşürmüştür. Bâbîâlî, her türlü uyarı ve nasihate rağmen 1846'da gerçekleştirdiği ikinci Nasturi harekâtı sonrasında onun kesin bir surette ortadan kaldırılması için çalışmalar başlatmıştır¹⁰⁰. Hükûmet, Müşir Osman Paşa'yı gizli bir görevle Anadolu Ordusu komutanlığına atamıştır. Konu ile ilgili olarak bölgede görevli Tayfur Paşa, İzzet Paşa, Bahri Paşa ve Esad Paşalara gizli kaydıyla gönderilen yazılarda Osman Paşa'nın bu göreve atandığı bildirilmekle birlikte Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılabilmesi için kendi aralarında görüşmelerde bulunarak harekât için gerekli hazırlıkların yapılması ve sonucun raporla Sadaret'e bildirilmesi istenmiştir. Müşir İsmail Paşa¹⁰¹, Sadaret'e gönderdiği raporda, harekâta 1847 Nisan ayı öncesinde başlanması gerektiğini ve o zamana kadar her türlü hazırlığın tamamlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca son ana kadar meselenin yumuşaklıkla çözülmesi üzerinde durmuştur. Yaşanan bunca hadiseden sonra Bedirhan Bey'in tasfiyesi için geri sayım süreci başlamıştır¹⁰².

Hükûmetin kendisine karşı askerî bir harekât düzenleyeceği haberini alan ve bundan dolayı endişeye kapılan Bedirhan Bey, Musul'daki İngiliz konsolosu vasıtasıyla, kabul edeceği şartları içeren bir mektup ile hükûmete anlaşma teklifinde bulunduysa da Bâbîâlî, onun bu isteğini kabul etmeyerek ve şartsız teslim olmasını istemiştir¹⁰³.

Osmanlı kuvvetlerinin, isyancı Bedirhan Bey ve müttefiki Kürt beyleri üzerine başlattığı askerî harekât sonrasında Müşir Osman Paşa, Cizre'de onun birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı¹⁰⁴. Bunun üzerine Bedirhan Bey ailesi ve yanındaki kuvvetleriyle birlikte kendisi açısından güvenli bir yer olarak gördüğü Orak Kalesi'ne çekildi¹⁰⁵. Bir ara İran nezdinde girişimlerde bulunarak sığınma talebinde bulunduysa da bu isteği, İran tarafından red edilmiştir¹⁰⁶. Osmanlı birliklerinin kaleyi kuşatma altına alması üzerine zor durumda kalan Bedirhan Bey, kuşatmanın üçüncü günü (30 Haziran 1847) Anadolu Ordusu'na gelerek teslim oldu¹⁰⁷.

Doğu harekâtı sonrası ele geçirilen Bedirhan Bey ve ailesi bölgeden uzaklaştırılarak önce İstanbul'a getirilmiş¹⁰⁸ burada kısa bir süre kalıktan sonra Girit Adası'na gönderilmiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁰ BOA, AD, nr. 609, s. 48.

¹⁰¹ Anadolu Ordusu Meclisi Reisi'dir. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* 1263.

¹⁰² BOA, İ.MSM, 49/1238, Lef:11; BOA, AD, nr. 609, s. 47.

¹⁰³ BOA, İ.MSM, 50/1258, Lef: 4.

¹⁰⁴ BOA, İ.MSM, 50/1281, Lef: 5.

¹⁰⁵ BOA, AD, nr. 609, s. 23.

¹⁰⁶ BOA, HR.MKT, Lef: 5.

¹⁰⁷ BOA, AD, nr. 609, s. 31; BOA, A.MKT.MHM, 2/70.

¹⁰⁸ BOA, AD, nr. 609, s. 37-38.

¹⁰⁹ BOA, İ.MSM, 51/1297, George Percy Badger, *a.g.e.*, s. 373.

Sonuç

Hakkâri ve Bohtan bölgeleri arasında yaşayan Nasturiler, Patrikleri Marşemun nezaretinde Hakkâri Kürt Emirliği vasıtasıyla Bedirhan Bey'e bağlı olarak yaşıyorlardı. Nasturiler ve Kürt Beyleri arasında geçmişte vergi meselesi yüzünden bir takım ihtilaflar yaşanmış olsa da çoğunlukla bu sorunlar çok büyük olaylara sebebiyet vermeden çözüldüğü görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin 1830'lu yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde başlattığı reform politikaları Tanzimat reformlarının Diyarbakır ve çevresinde uygulanması ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni durumun bölgenin kırsal alanlarında tam olarak hayata geçirilemeyişi, değiştirilmesi amaçlanan geleneksel Müslüman–Hristiyan güç dengesini tehlikeli bir boyuta taşımıştır. Nasturiler, Tanzimat sonrası Hristiyan Avrupa ve Amerika'nın kendilerine gösterdikleri yakınlığı da fırsat bilerek daha önce Kürt beylerine ödedikleri vergileri ödemeyerek başkaldırmaları iki taraf arasında geçmişten beri devam eden iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.

Batılı misyonerlerin Nasturiler arasındaki faaliyetleri onlara kan ve gözyaşından başka hiçbir şey getirmemiştir. Bilakis onların bu faaliyetleri öncelikle Nasturi toplumunu kendi içerisinde bir mezhep çatışması içerine sürüklemiş; daha sonra da Hakkâri ve çevresinde asırlardır beraber yaşadıkları Kürt unsurlar ile onları karşı karşıya getirmiştir. Anadolu'nun bu ıssız coğrafyasını Batılı devletlerin politik menfaat alanı haline getirmek istemesi sadece o gün için değil ondan sonraki süreçte de bu bölgeyi Nasturi toplumu için yaşanmaz bir bölge haline getirmiştir.

Nasturiler ve Kürt beyleri arasında ki anlaşmazlıkların devam etmesi üzerine Cizre Bohtan Emiri Bedirhan Bey tarafından Nasturiler üzerine 1843 ve 1846 yıllarında iki defa askeri harekât düzenlenmiş ve bu hareket sonrasında pek çok Nasturi hayatını kaybetmiş ve bir kısmı da yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bölgede yaşanan bu sorunlar Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktığı gibi Batılı devletler tarafından bu mesele politik baskı aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Bedirhan Bey tarafından gerçekleştirilen Nasturi katliamları ile ilgili olarak ideolojik yazarların pek çoğu tarafından bu olayın sorumlusu olarak Osmanlı Devleti gösterilmekte ve âdeta Bedirhan'ın temize çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Tarihî hadise ile ilgili olarak gerçeklerin bu kadar açık olduğu bir ortamda, olayların bu kadar çarpıtulmasının nedeni, tarihsel olayların ideolojik öngörülerle açıklanmasından ibarettir. Oysa tarihsel olayların ideolojik öngörülerle açıklanamayacağı bir gerçektir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

BOA, Diyarbakır Ayniyat Defteri, nr. 609

Bâb-ı Asâfi Mühimme Kalemi Belgeleri (**BOA, A.DVN.MHM**)

Bâb-ı Asâfi Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi (**BOA, A.MKT.MHM**)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (**BOA, HR.MKT**)

İrade Meclis-i Vala (**BOA, İ.MVL**)

İrade-i Mesail-i Mühimme (**BOA, İ.MSM**)

Meclis-i Vala Evrakı (**BOA, A.MKT.MVL**)

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1263

2. Diğer Kaynaklar

Alagöz, Mehmet, *Old Habits Die Hard A Reaction To Application Tanzimat: Bedirhan Bey's Revolt*, Thesis Submitted To The Institute For Graduate Studies In Social Sciences In Partial Fulfillment Of The Requirement For The Degree Of Master Of Arts In History, Boğaziçi University, İstanbul, 2003.

Alıkcı, Dündar, *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliğine İrisan Beyleri*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2006.

Anzerlioğlu, Yonca, *Nasturiler*, Tamga Yay., Ankara, 2000.

Atıya, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., İstanbul, 2005.

Brill, *The Modern Assyrians of the Middle East Encounters With Western Christian Missions*, Archaeologists&Colonial Powers Princeton University Pres, Boston, 1961.

Bruinessen, Martin Van, "Aşiretler ve Devlet", Ağa, Şeyh, Devlet, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 274.

Bruinessen, Martin Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kıracı, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Celil, Celile, "Bedirhan Bey Ayaklanması", *Dar Üçgende Üç İsyân*, 2. Baskı, Evrensel Yayın, İstanbul, 2005, s. 252.

Celil, Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Çev: Mehmet Demir, Özge Yay., Ankara, 1992.

Dalyan, M. Gökhan, *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari- Sosyal Yapı ve Siyasi İlikiler)*, Basılmamış Doktora Tezi, S.D.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.

Foggo, Hacer Yıldırım, *Nesturiler 1843 – 1846 Katliamı*, Chiviyazıları Yay., İstanbul, 2002.

Guest, John S., *Yezidilerin Tarihi*, Çev: İbrahim Bingöl, 2. Baskı, Avesta Yay., İstanbul, 2007.

Hanım, Surma, *Ninova'nın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Marşemun'un Katli*, Çev: Meral Barış, Avesta Yay., İstanbul, 1996.

Jwadih, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğın Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çev: İsmail Çek ve Alper Duman. 4. Baskı , İletişim Yay., İstanbul, 2007.

- Kieser, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev: Atilla Dirim, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- Kirişçi, Kemal and Geueth M. Winrow, *The Kurdish Question And Turkey An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, Frank Cass-Co. Ltd. Publish, London, 1997.
- Kutschera, Chris, *Kürt Ulusal Hareketi*, Çev. Fikret Başkaya, Avesta Yay., İstanbul, 2001.
- Macgillivray, G. J., *Through The East to Rome*, New York, 1932.
- Mar Sameun, Surma d Bayt, *Ninova'nın Yakarışı*, Çev: Meral Barış, Avesta Yay., İstanbul, 1996.
- Matiyef, K.P. (Bar Mattay), *Asurlular Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*, Nisibin Yay., Södertölge Swet, 1996.
- McDowal, David, *Modern Kürt Tarihi*, Çev: Nuşenur Domaniç, Doruk Yay., İstanbul, 2004.
- Özdemir, Bülent, “Süryani Toplumunda Dinsel Farklılaşma ve Misyonerlik Faaliyetleri”, *II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet Diyarbakır Sempozyumu*, C. 3, Ankara, 2008, s. 696.
- Perkins, Justin, *Residence of Eight Years in Persia among The Nestorian Christians; With Notice of The Muhammedans*, New York, 1843.
- Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Fourth Annual Meeting, Held in The City Of Rochester, New York, September 12-15, 1843, Printed For The Board, By Crocker And Brewster, Boston, 1843, s. 146;*
- Report of the American Board of Commissioners For Foreign Missions Presented At The Thirty-Fourth Annual Meeting, s. 126.*
- Sevgen, Nazmi, “Kürtler”, *BTTD*, S.12, Eylül 1968, s. 46.
- Sevgen, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*, TKAE, Ankara, 1982.
- Stafford, R.S, *The Tragedy of the Assyrian*, London, 1933.
- Şimşir, Bilâl N., *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- V.T., Mayevsriy, *19.Yüzyılda Kürdistan'ın Sosyo Kültürel Yapısı ve Kürt Ermeni İlişkileri*, Çev: Haydar Varlı, Sipan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Yıldız, Zekeriya, *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1992.
- Yonan, Gabriele, *Asur Soykırımını, Unutulan Bir Holocaust*, Çev: Erol Sever, Pencere Yay., İstanbul, 1999.